

Tři jubilanti a trojí cesta k reflexi kořenů lidové kultury

Helena Bretfeldová

Téma HLEDÁNÍ KOŘENŮ (rozuměj každý, jak libo: kořenů osobních, rodových, národních, obecně lidských, ale též kulturních nebo konkrétněji například kořenů lidové hudby) je dostatečně vágní, tudíž i široké. Ontologické tázání se po smyslu bytí člověka a po jeho směrování „odněkud“ a „někam“ je jakýmsi rozpoznávacím znakem, ne-li přímo charakteristikou, důkazem o sebeuvědomení lidské bytosti. Historie takového dotazování je stejně stará jako myšlení a předmětem onoho tázání může být mnohé; nás zde především zajímá, „jací byli ti přede mnou“ a kolik toho o nich (a tedy vlastně o sobě) víme.

Podtitul NEPŘERUŠENÁ CESTA mne inspiroval k zamýšlení nad třemi osobnostmi různých generací a z různého prostředí, jejichž aktivity týkající se hudebního folkloru i lidových tradic obecně sledují už delší dobu; mají společné, že jejich tvorba je bezděčným i vědomým hledáním i nacházením vlastních kořenů, především však trvalým a samozřejmým pročišťováním poněkud už zarostlých, pozapomenutých nebo nedoceněných cest a chodníčků k předkům a jejich přístupu k místním hudebním tradicím.

Lidový kroj a lidová písnička jako běžná součást každodenního života
(Anna Kománeková, *1928, Javorník nad Veličkou)

Vynikající zpěvačka, od letošního května osmdesátnice Anna Kománeková je živou (a uznávanou) legendou lidové písni svého kraje pro folkloristy, ale především pro své současníky a následovníky v rodném Javorníku – maličké obci v podhůří Bílých Karpat, na samé hranici Moravy se Slovenskem. Je nejen pamětnicí, hlbokou studnicí repertoáru horňáckých písni a vyhledávanou zpěvačkou-sólistkou, ale též dlouholetou konzultantkou javornického ženského sboru, jehož je přes určité zdravotní problémy stále aktivní a platnou členkou (jak dokázala

mimo jiné na loňském Javornickém zpívání¹⁾ i na Horňáckých slavnostech²⁾. Ostatně Javorničanky obnovily svůj ženský sbor na jaře roku 2000 právě z jejího podnětu; rozhodujícím impulsem bylo nahrávání alba *Přes Javorník malovaná dlážka*.³⁾

Anna Kománková, živoucí písňový almanach svého regionu, už se zařadila k takovým výrazným osobnostem-nositelům lidové kultury, jakými byly kupříkladu Marie Procházková (1886–1986) ze Strážnice či Alžběta Končitíková (1913–1999) ze Stráni. Pro tyto zpěvačky, opatrovatelky lidových písni zděděných po předcích, ještě nebyl lidový kroj svátečním, slavnostním oblečením, ale součástí běžného pracovního dne, naplněním každodenního života – práce doma či na poli, promluvy k Bohu. Anna Kománková tak žije dodnes – svůj všední kroj si ušila a výšivkami vyzdobila sama a podobně „všední“, každodenní je pro ni zpěv. Tak jak bylo u nich v rodině zvykem, zpívala si také ona při práci i odpočinku, o svátcích i v kostele. Mimo zpěvu výborně ovládá a rozvíjí další „profesi“ – je znalkyní a respektovanou návrhářkou javornické krojové výšivky a také výbornou vyšivačkou.

O svém vztahu k lidové písni a zpěvu režisérově Břetislavu Rychlíkovi v roce 2000 řekla: *Od malý jak sa zpívalo po domoch... při šiškačkách a prástkách, řa to táhlo za tým zpěvem. Ty starší ženské veru veděly zpívat! A já sem si sédla na pohrádku mezi vystlané podušky a čučala a počítala... Až sem byla věčí, tak už potom večér chodili chlapci po dědině a zpívali, sedlach si do okna a načívalach... Sama si zpívám až do věčnosti. Je-li ně smutno, smutnější, je-li veselé, veselé.*⁴⁾

O přístupu Anny Kománkové k lidové tradici obecně a lidové písni zvlášť vypovídá i to, že narozdíl od mladších vrstevnic z jiných regionů (např. Jarmily Šulákové, Vlasty Grycové nebo Věry Příkazské) se nikdy nestala mediální hvězdou; často sice hostovala (kromě četných kapel místních) s Horňáckou cimbálovou muzikou Martina Hrbáče, s Hradišťanem (ještě pod vedením legendárního primáše Jaroslava Staňka) nebo s myjavskou muzikou Samka Dudíka, na několik nahrávacích frekvencí byla pozvána i do Brna za Brněnským rozhlasovým orchestrem lidových nástrojů (BROLNem), především však vystupovala doma na Horňáckých slavnostech.⁵⁾ Přesto se – už v pokročilejším věku – dočkala veřejného ocenění:

1) Javornické zpívání - hudební slavnost pořádaná obcí Javorník na místním fotbalovém stadionu 12. července 2008. Zpívaly mužské sbory z Lužic, Buchlovic a z Javorníku, ženské sbory z Lanžhotu a z Dolních Dunajovic, Ženy z Ježova a Ženský sbor z Javorníka s Annou Kománkovou.

2) Na Horňácké slavnosti 2008 připravil Martin Soviš hodinový program pořad věnovaný osmdesátým narozeninám Anny Kománkové nazvaný *Chodila Anička po širokém poli* (Horňácký stadion, pátek 18. července 2008 od 20 hodin).

3) Vrba, Antonín. 2008. „Javornický ženský sbor nezpívá podle not, ale podle uší...“ *FolklorWeb.cz* [online] 5 (2) [cit. 31. 5. 2008]. Dostupné z: <<http://www.folklorweb.cz/clanky/20080531.php>>.

4) Rychlík, Břetislav: Rozhovor s Annou Kománkovou. In: Booklet CD *Přes Javorník malovaná dlážka. K poctě zpěvačky Anny Kománkové*. Javorník, 2000.

5) Viz Tureček, Dalibor – Tyllner, Lubomír: *Těžko temu kameni. Anna Kománková – zpěvačka z Javorníka na Horňácku*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2008, s. 32–34.

v roce 2000 vydala obec Javorník péčí Dušana a Martina Holých (vydavatelství Aton) a Břetislava Rychlíka zpěvaččino profilové album *Přes Javorník malovaná dlážka*, byl jí věnován samostatný medailon v multimedialním almanachu *Horňácké slavnosti 1957–2007*⁶⁾ a v dubnu téhož roku obdržela Anna Kománeková cenu Folklorní akademie FOSKAR za rok 2006 v kategorii Zpěvák/Zpěvačka. V roce 2008 v rámci projektu Akademie věd ČR „Nositelé tradic“ vyšla z pera Dalibora Turečka a Lubomíra Tyllnera kniha *Těžko temu kameni. Anna Kománeková, zpěvačka z Javorníka na Horňáku*⁷⁾ s připojeným CD nosičem.

Dnes už tělo tolik neslouží, ale paměť stále funguje výtečně – paní Kománeková dodnes na požádání zapívá všechny známé sloky mnohaminutové písňové balady. Zpívat se učila se, jak sama vzpomíná, od sousedek při přástkách, od tety, obou dědečků a později i od maminky svého muže. Další příležitosti, kdy bylo možno se přiučit lidové písničky, byly nejrůznější tradiční zvykoslovné příležitosti (svatby, dožínky, fašanky, velikonoční obchůzky) či tančení zábavy u muziky. U takových významných zpěvaček, jako je Anna Kománeková, zapisovali písň sběratelé František Sušil či František Bartoš později natáčel Leoš Janáček s pomocníky. V rodové hudební tradici pokračuje do velické muzikantské rodiny Miškeríků vženěný syn Jan Kománek (*1951) a jeho děti.

Uchování odkazu předků, aby nebyl zapomenut – taková je cesta Anny Kománekové, živoucí paměti svého rodu i kraje.

Filmové dokumenty jako reflexe „ne-mizejícího světa“ i laskavé studie povahy Horňáků

(Břetislav Rychlík, *1958, Brno/Javorník nad Veličkou)

Scenárista a režisér Břetislav Rychlík dokumentuje život a události v kraji svých horňáckých předků systematicky a věrně (v obou významech toho slova) prostřednictvím filmových dokumentů: legendárního primáše Kubíka a jeho dědice a pokračovatele připomenují filmem *Odkaz dalekonosných huslí Jožky Kubíka*. Jeho dokument *Jeden rok*,⁸⁾ sledující prostý život sedmi staríčků zakoreněných v Bílých Kapatech (narozených ještě za Rakouska-Uherska) získal hlavní cenu na festivalu dokumentárních filmů v Krakově i mezinárodní ocenění Vox humana za rok 1999. Po deseti letech na něj navázal volným pokračováním nazvaným *Poslední dva*, sledujícím s odstupem několika let závěr života dvou muzikantů-devadesátníků

6) Minks, Miroslav (ed.): *Horňácké slavnosti 1957–2007*. Multimedialní almanach (CD, DVD, CD-ROM). Velká nad Veličkou, 2007. (Profil Anny Kománekové na CD-ROM v oddílu Horňácké osobnosti.)

7) Viz poznámka č.4.

8) *Jeden rok*. Dokumentární film. Námět, scénář a režie Břetislav Rychlík. Kamera Karel Slach. Ve spol. Plum Production vyrábilo Televizní studio Brno (edice Film a sociologie), 1999.

Jana Mikloška a Tomáše Majtána. I předpremiéru svého nového filmového dokumentu *Kdy prestanem bláznit?*⁹ uspořádal Rychlík symbolicky „doma“, v oficiálním středoboru horňáckého společenského života, v Kulturním domě ve Velké nad Veličkou. První promítání proběhlo dle očekávání za značné pozornosti Veličanů i diváků z okolních horňáckých obcí (většinou též současně aktérů filmu), kteří se popravu stali prvními hodnotiteli, glosátoři i kritiky.

Dějová linka příběhu je (patrně shodou okolností) symbolickým vzkříšením třicet let starého nápadu tehdy komunistickému režimu velice nepohodlného písničkáře a „vyučeného“ scenáristy Vladimíra Merty, jenž nakonec destruoval režisér Jaromil Jireš hraným filmem *Opera ve vinici* (1981),¹⁰ ve kterém lidoví muzikanti a herečtí ochotníci (Jireš film situoval na Podluží) secvičují divadlo – lidovou hru se zpěvy od místního písmáka (ve filmu jde o známého autora písní Fanoše Mikuleckého, vlastním jménem Františka Hřebačku) – a pro všechny zúčastněné je to životní zážitek. Mertův syrový podnět Jireš bohužel přetvořil v manýristické melodrama. To Břetislavu Rychlíkovi se podařilo zachytit místní lidovou kulturu mnohem lépe – nejen protože zvolil formu dokumentu, který zrežíroval osobně, a protože má na Horňácku kořeny, ale především protože naslouchal, pozoroval a (přes zřejmou lehkou ironii a nadhled) zůstal porozumivý i zúčastněný.

Předlohou lidového divadla chystaného k jubileu Horňáckých slavností, zasvěcených už půl století době červencového svátku svaté Máří Magdalény, je v Rychlíkově filmu hra lidového buditele, muzikanta a zpěváka Martina Holého rodem z Hrubé Vrbky *O Jankovi Drínovském*, psaná v první polovině 50. let a poprvé realizovaná v roce 1955. Rychlíkův filmový dokument sleduje postupné utváření scénáře hudebně-divadelního představení, výběr a obtížně se rodící součinnost členů hereckého (a muzikantského) ansamblu, atmosféru nácviku programu po jednotlivých pásmech v zúčastněných obcích, vtipně odlehčenou „pátráním“ po

9) *Kdy prestanem bláznit. (O Jankovi Drínovském aneb Nikdy gombík od kordule neodrezávaj!)* Dokumentární film. Námět, scénář a režie Břetislav Rychlík. Ve společnosti Plum Production vytvořilo Televizní studio Brno, Centrum dokumentární a hudební tvorby, Česká televize 2008.

10) *Opera ve vinici*. Film. Námět (původně též režie) Vladimír Merta, režie Jaromil Jireš. Filmové studio Barrandov, 1981.

kořenech horňáckých lidových legend o zbojnících i prostříhy archivních černobílých záběrů hudebních i tanečních vystoupení dokumentujících půlstoletou historii Horňáckých slavností.

Režisér Rychlík a Havelka pro novou inscenaci ponechali z původní hry jen tři kratší scénky – mimo jiné dialog slovenské hraběnky Báthoryčky s komtesou Filipínou a verbování děvčete Běty do služby – a zbytek čerpali z dochovaných zbojnických hudebních motivů. Název dokumentu je citací úryvku horňácké písni *Muziko, muziko* („*Muziko, muziko, dlúho-li budeš znít, Panenko Maria, kdy prestanem bláznit*“), podtitul připomíná legendu údajně popravy Janka Drínovského zastřelením zblízka nikoliv kulkou, ale kovovým knoflíkem.

Dokument je symbolicky „dvojlomný“, a to dokonce v několika rovinách konfrontace historie a současnosti: Mnozí aktéři divadelního kusu se ochotnicky stylizují i doma (tady by bývala pomohla kamera Karla Slacha, jenž doveď nepozorovaný zachytit přirozený běh věcí, aniž by bezděky vybízel k vykalkulované „akci“). Sám Rychlík v reálném čase (zachycen je zhruba půlrok příprav) režíruje témař tří stovky ochotníků a současně akci průběžně dokumentuje na filmový pás. Záznam nácviku hry je prokládán mnoha „odskoky“ do historické paměti tradované slovem i písmem, za lidovými pověstmi o zbojnících moravsko-slovenského pomezí (vzápětí odlehčeně konfrontovanými se „zbojnickými“ historkami z minulosti velice nedávné), které ilustrují úlohu tradic v životě dnešních obyvatel horňáckých obcí.

Režisér sám je „dědičným“ Horňákem, což rád přiznává, a potažmo i respektovaným hybatelem místní kultury, ale má odstup vnějšího pozorovatele kultivovaného městským prostředím a vzděláním; dostát oběma rolím je obtížné (přinejmenším problematické), zároveň to však nabízí jinému nedostupné možnosti jak k drobným zasvěceným postřehům, tak k plnohodnotným sociologickým studiím vyhraněného společenství.

Symptomatický je kupříkladu záznam nácviku klíčové scény dialogu Báthoryčky (Anny Kománekové) a Filipíny (Broni Zelingerové) vzápětí konfrontovaný se vzpomínkou Růženy Ševečkové, první představitelky Báthoryčky. Podobné kouzlo má i spor o „historickou důvěryhodnost“ postavy zbojníka Jana Drínovského – pro místní je pravděpodobná, etnolog Dušan Holý (syn autora hry) ji popírá. Půvabné jsou též dialogy při nácviku v obcích, ve kterých se řeší nuance nářečové mluvy („*Tady sa neríká, tu sa povídá. A u nás sa dělá aj robí – jak to kemu vyhovuje. Nekdo ani nedělá, ani nerobi ...*“) včetně nadávek („*ve Lhotě 'trčo', 'chmulo'*, ale nejhorší je 'ty Veličane'“) nebo „rituál“ převlékání z pracovního (například řeznického) oděvu do svátečního oblečení, stejně jako oživování rodinného dědictví – sto let starých podomáček vyrobených houslí – muzikantem Petrem Mičkou.

Až paradoxně dvojlomný je v Rychlíkově dokumentu též motiv moravsko-slovenských přeshraničních vztahů: Dušan Holý cituje svého otce, jenž v 50. letech volil zbojnický námět své hry jako doklad spřízněnosti se Slováky, naopak nedávný i současný starosta obce Javorníku Hozák a Kružica vzpomínají na hospodské bitky

se slovenskými Kopaničáři o dvě až tři desetiletí později a na jejich aktéry jako na „poslední horňácké zbojníky“.

Dilema dvojlomného vztahu (manželka x sestra) prožívá i hrdinка již vzpomenuté balady *Měla jedna mati dceru*, jejíž příběh v interpretaci javornické zpěvačky Anny Kománkové provází celý dokument: Katerinka je ženou zbojníka, který nevědomky zabije svého švagra („*Jaká bych já žena byla, kebych muže prezradila x Jaká bych já sestra byla, kebych bratra zatajila...*“).

Dvojakost současnosti a minulosti dokládá například Ivan Urbánek, rapující v titulní roli zbojníka svůj herecký part v nářečí(!), v konfrontaci s Dušanem Holým, hovořícím i na akademické půdě čistým vrbeckým nářečím, které – stejně jako řada Horáků – užívá v běžné mluvě.

Do veselé atmosféry nácviku vystoupení a hledání kořenů legendy vpustí Rychlík pouze jeden podtón truchlivé osudovosti – smutný, přesto sentimentalitou nepokažený motiv končícího života Jožky Kučery, muzikanta, který na prvních Horňáckých slavnostech účinkoval jako desetiletý zpěvák s dětskou muzikou pozdějšího známého primáše Jarka Miškeřka. Rychlík tak vlastně jen popisuje smutnou realitu – kvůli vystoupení na loňských Horňáckých slavnostech s rodinnou muzikou HrKuŠa v pásmu o Janovi Drínovském odešel Jožka Kučera na revers z nemocnice a odmítl radikální operativní léčbu, což urychlilo průběh nemoci; z posledních sil si na pódiu skutečně zahrál a o tři měsíce později zemřel. Sentiment hrozící po výzvě režiséra k „*poseství Horňáku*“ pro filmový záznam Jožka statečně zažehnal horňácky jadrným prohlášením „*Víckrát ně tady nikdo neuvidí a at' ně všichni v rít' polibí!*“; ovšem následující scéna, v níž muzika s Jožkou zahraje píseň „*Povidali, že sem umrel, já sem eště neskonal, eště byla duša ve mně, už ně gajdoš gajdoval*“, patří bezesporu k nejsilnějším momentům celého filmu.

Naprosto chápou soustředěnou pozornost scenáristy a režiséra dokumentu, již věnoval především „domácím“, tedy rodilým Horákům většinou středního věku, se kterými současný kulturní život v obcích a respekt k tradicím předků stojí a padá. Nicméně jako poučený divák bych v dokumentu pro srovnání uvítala ještě dvě, respektive tři (alespoň stručné) výpovědi navíc: vyjádření obou „naturalizovaných Horáků“ (tedy herce a režiséra Ondřeje Havelky a dále herce a gajdoše Ivana Urbánka, představitele titulní role) k jejich mnohaleté „cestě“ na Horňácko a za Horňáky, a pak zejména několik vět od klavíristy Dušana Holého mladšího (pravnuka autora divadelního kusu o Janovi Drínovském), reprezentanta nejméně páté generace rodinného muzicírování, o jeho vztahu k rodové muzikantské tradici.

Rychlíkův prozatím poslední dokument se stal slavností sám o sobě – mírně patetickou, přesto srozumitelnou oslavou zrodu i důstojné smrti, života konečného i včeného, uchovaného v paměti současníků i pokračujícího v následovnících. A i za desítky let v sobě ponese sdělné a srozumitelné poselství. Takový je Rychlíkův dokumentační styl věrně reflektující jeho vztah ke kulturnímu odkazu jeho předků.

Hudební produkce jako vědomé rozvinutí kulturních tradic vlastního rodu i regionu (Magdalena Múčková, *1968, Strážnice /Hroznová Lhota)

Na rodinnou tradici vztahu k lidové písni a obdivu i respektu k lidovému umění vůbec navazuje i strážnická rodačka Magdalena Múčková, rozená Uprková, pravnuka slavného malíře Joži Uprky. Má koho následovat: také její praděd, ač akademicky vzdělán, neusadil se (jako mnoho jeho kolegů příšedších z venkova) v místě svých studií – v Praze, ale vrátil se na rodné Slovácko a stal se věrným portrétnistou jeho lidové kultury a každodenního života jeho obyvatel. A Magdalena jde v jeho stopách. Není ovšem akademickou badatelkou, ale vynikající zpěvačkou, výbornou cimbalistkou a respektovanou upravovatelkou lidových písni rodného strážnického Dolňácka. Všechny citované dovednosti využívá jako umělecká vedoucí Cimbálové muziky Danaj ze Strážnice, pro kterou za dvacet let připravila řadu (nejen čistě hudebních) projektů.¹¹⁾ V tom je jí nápomocen manžel Pavel Múčka, též výborný zpěvák a hudebník ze strážnického rodu Múčků, výborných muzikantů s zpěváky, mezi nimiž vyniká jeho otec Jan Múčka a jeho bratři František, Jaroslav a Josef.

Podobně jako praděda (patřil k zakladatelům tzv. Súchovské republiky¹²⁾ a na Slovácko přivábil řadu význačných osobností tehdejší české i evropské kultur¹³⁾) se i Magdalena Múčková hudebně pohybuje po celém Slovácku a zcela v jeho intencích si kromě strážnické oblasti zamilovala nedaleké Horňácko.

V roce 2000, na který připadlo výročí šedesáti let od skonu Jožky Uprky, vypravila jeho pravnuka ve spolupráci s další příbuznou, Uprkovou vnučkou Evou

11) První dva projekty jsou ryze hudební: CD *Gajdování*. Freli, 1995 a CD *Ve Strážnici muzikanti hráli*. Multisonic 1998.

12) Kulturní spolek Súchovská republika (název podle obce Suchova, tehdejšího působiště jednoho ze zakladatelů – učitele Matouše Beni) založili malíř Joža Uprka, hudebník a sběratel lidových písni Martin Zeman, spisovatel, učitel, malíř a grafik Matouš Beňa a spisovatel Otakar Bystřina (vlastním jménem Ferdinand Dostál).

13) Na Uprkovo pozvání či doporučení Slovácko postupně navštívili např. architekt Dušan Jurkovič (jenž Uprkovi roku 1904 přestavěl ateliér v Hroznové Lhotě na secesní vilu), malíři Zdenka Braunerová, Hanuš Schwaiger, Herbert Masaryk a Camille Corot či věhlasný sochař Auguste Rodin.

Novákovou vzpomínkové album písni vkomponované do reprezentativní publikace formátu CD nosíče s názvem *Písničky z malířovy palety*,¹⁴⁾ jímž doložila umělcovo niterné propojení se světem lidové písni. Skvostný výtvarně-hudební celek, kterým naplnila možnosti multižánrové kompozice výtvarného díla s jeho možnou (a často pravděpodobnou) hudební inspirací byl ve své kategorii průlomovým činem vymykajícím se dobovým zvyklostem. Kromě výrazného výtvarného cítění a rozhodujícího pěveckého vkladu se tu Magdalena Múčková poprvé představila jako osobitá upravovatelka lidových písni.¹⁵⁾

Poslední zvukový nosič CM Danaj s názvem *Písňovou zahradou*¹⁶⁾ uspořádala Magdalena Múčková jako hudební hold kulturnímu odkazu přírodněc-fyziologa, amatérského filmaře, sběratele lidových písni a organizátora moravského folklorního hnutí Vladimíra Úlehly ke 120. výročí jeho narození. Datová stopa, která je součástí CD *Extra*, přehledně doplňuje hudební nosič o dobové záznamy Úlehlových písňových sběrů včetně jeho rukopisu. Magdalena Múčková sem neváhala zařadit i komparativní trojici nahrávek variant jedné lidové písni (*Vyleť fták* – číslo 13–15, verze ze Strážnice, z Boršova a z Jasenné) dokládající proměnlivost zpracování tématu v různých regionech.

Respekt k písňovému dědictví předků – ale takový, který vybízí k modernímu přístupu, k osobité prezentaci a k další tvůrčí inspiraci; takové je motto reflexe hudební tradice u Magdaleny Múčkové, nejmladší z naší trojice jubilantů.

14) *Písničky z malířovy palety*. CD/CD-ROM a knižní publikace. Danaj, 2000.

15) Viz Bretfeldová, Helena: *Danaj vzpomněl Uprku. Recenze CD Písničky z malířovy palety*. MF Dnes 23. 8. 2000, regionální příloha (sešit C), s. 4.

16) *Písňovou zahradou*. CD Extra. Indies Happy Trails, 2008.